

Beata Stypułkowska (Częstochowa)

Starożytny Egipt w podręcznikach do historii dla szkół ponadgimnazjalnych z punktu widzenia katechezy biblijnej (cz. 1)

Problematyka korelacji międzyprzedmiotowej jest bardzo ważna zarówno z punktu widzenia lekcji religii, jak i samej reformy szkolnej. Katechecie daje nie tylko możliwość ustosunkowania się do treści odnoszących się do religii i kultury podawanych w ramach innych przedmiotów szkolnych w celu ich uzupełnienia czy skorygowania, ale w o dużo większym stopniu wykorzystania podczas katechezy wiedzy uczniów osiągniętej w ramach innych zajęć szkolnych. Współczesnej szkole polskiej obecność lekcji religii daje konieczne zakorzenienie w kulturę chrześcijańską i pozwala odejść od komunistycznych wzorców wychowawczych minionej epoki.

W niniejszym artykule uwaga zostanie skoncentrowana na katechezie biblijnej w szkołach ponadgimnazjalnych (licea i technika) i jej związkach z lekcjami historii poruszającymi problematykę starożytnego Egiptu. W pierwszej części zostaną omówione podręczniki do historii kształcących w zakresie podstawowym.

Historia Egiptu w katechezie biblijnej

Trudno jest historię biblijną umiejscowić ściśle w ramach historii powszechnej. Dotyczy to zwłaszcza czasów patriarchów. Gdy określamy czas ich życia, możemy mówić bardziej o prawdopodobieństwie niż pewności. Niemniej jednak dla poprawnego zrozumienia tekstów biblijnych należy starać się o odczytywanie ich we właściwym kontekście historycznym i kulturowym. Jest to jedna z podstawowych zasad her-

meneutyki biblijnej odnosząca się do poprawnego zrozumienia sensu wyrazowego tekstu Pisma Świętego.

Z punktu widzenia katechezy biblijnej w historii Egiptu interesujące są następujące okresy: wiek XIX–XVIII – życie Abrahama i jego wędrówka do Egiptu, XVIII w. – panowanie Hyksosów i prawdopodobne osiedlenie się w Egipcie Hebrajczyków, XIII w. – wyjście Hebrajczyków pod wodzą Mojżesza¹. Choć w katechezie biblijnej starożytny Egipt najbardziej kojarzony jest z czasami Mojżesza i wydarzeniami opisanymi w Księdze Wyjścia, to jednak wzajemne kontakty Egipcjan i Hebrajczyków nie kończą się na tych wydarzeniach. Od czasów Dawida aż do upadku Jerozolimy w 587 r. Egipcjanie prowadzili wyprawy wojenne na terenach Syrii i Palestyny, o czym świadczą zarówno wzmianki biblijne, jak i źródła egipskie². Po upadku Jerozolimy, w czasach deportacji Izraelitów do Babilonii, wielu mieszkańców Palestyny szukało schronienia w Egipcie³. W czasach hegemonii perskiej, a potem macedońskiej, Egipt i Izrael znajdowały się pod panowaniem silnych imperiów. Kultura hellenistyczna wywarła duży wpływ na Egipt i cały Bliski Wschód. Ptolemeusze rządzący Egiptem oraz Seleucydzi panujący w Azji rywalizowali ze sobą, a działania wojenne między nimi były prowadzone zarówno w Egipcie, jak i na terenach Palestyny, Fenicji i Syrii⁴. Również okres panowania imperium rzymskiego na interesujących nas obszarach łączy pośrednio historię Egipcjan z uwarunkowaniami politycznymi Izraelitów.

Z historią biblijną związane są zatem następujące okresy z dziejów Egiptu: Średnie Państwo (2160–1785 r. przed Chr.), Drugi Okres Przejściowy (1785–1580), Nowe Państwo (1580–1085), Epoka Późna (1085–333), okres rządów Ptolemeuszy (333–30) oraz cesarzy rzymskich (30 przed Chr. – 313 po Chr.)⁵. Podręczniki do historii, które zawierają mapy historycznego Egiptu oraz tablice chronologiczne, ukazujące dzieje Egiptu na tle historii powszechnej, a także posługują się ogólnie przyjętymi nazwami epok i nie ograniczają się jedynie do czasów Starego Pań-

¹ A. Läpple, *Od egzegezy do katechezy. Stary Testament*, przekł. B. Bialecki, Warszawa 1986, t. 1, s. 110–115; W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, przekł. J. Marzęcki, Warszawa 1984, s. 75–80.

² P. Montet, *Egipt i Biblia*, przekł. E. Zwoliński, Warszawa 1968, s. 31–39.

³ W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, dz. cyt., s. 124; J. Bright, *Historia Izraela*, przekł. J. Radożycki, Warszawa 1994, s. 358–359.

⁴ W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, dz. cyt., s. 134–143.

⁵ E. Drioton, *Egipt faraonów*, przekł. B. Tyloch, Warszawa 1970, s. 18.

stwa, są bardzo pomocne w katechezie biblijnej, nawet gdy nie poruszają treści odnoszących się wprost do Biblii.

Starożytny Egipt w podręcznikach do historii kształcących w zakresie podstawowym

W podręczniku L. Trzciankowskiego⁶ po kolei omówiono wielkie cywilizacje Bliskiego Wschodu i Europy w układzie chronologicznym, rozpoczynając od prehistorii, a kończąc na początkach chrześcijaństwa. Cywilizacji egipskiej poświęcono jedną jednostkę tematyczną, zwracając uwagę na zainteresowanie, jakim od wieków cieszy się Egipt, uznawany aż do XIX w. za najstarszą cywilizację. Autor we wprowadzeniu wspomina o Piśmie Świętym: „W Biblii znajdujemy opis niewoli egipskiej oraz wyjścia Izraela pod przywództwem Mojżesza z ziemi faraona”⁷. W jednostce tematycznej podano informacje odnoszące się do dziejów Egiptu od zjednoczenia Górnego Egiptu z dolnym Egiptem (ok. 3200–3050 przed Chr.) kończąc na podboju Aleksandra Macedońskiego (332 r. przed Chr.)⁸, przedstawiono mapę, ukazującą ziemie uprawne, granice Górnego Egiptu ok. 3000 r. przed Chr., miejsce występowania kopalni złota i miedzi, piramid oraz ważniejsze miasta⁹. Za ważniejsze miasta uznano: Teby, Memfis, Heliopolis, Gizę i Fajum¹⁰. W treści podstawowej, oprócz tabeli chronologicznej przedstawiającej dzieje Egiptu¹¹ oraz mapy

⁶ J. Trzciankowski, *Historia. Część 1. Starożytność. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zakres podstawowy*, Kielce 2002, nr dopuszczenia: 310/02 [dalej skrót: PdHL 310/02].

⁷ Tamże, s. 40. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na nieprecyzyjne, zresztą nie tylko w tym podręczniku, użycie terminu „Izrael”. O Izraelitach i Izraelu możemy mówić dopiero od czasów Saula, pierwszego króla izraelskiego, gdy powstaje państwo. W odniesieniu do czasów wcześniejszych poprawniejsze jest stosowanie nazwy: Hebrajczycy. O Żydach natomiast i judaizmie można mówić w odniesieniu do czasów późniejszych, powygnaniowych. Zamienne stosowanie terminów: Izraelita, Hebrajczyk, Żyd, bez zwracania uwagi na odniesienia historyczne, jest błędem.

⁸ Tamże, s. 41–42.

⁹ Tamże, s. 42.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 41.

ukazującej Egipt w starożytności¹², znajdują się następujące punkty: „Egipt jest darem Nilu”¹³, „Rolnictwo w Egipcie”¹⁴, „Społeczeństwo oparte na pracy rolników”¹⁵, „Państwo własnością króla”¹⁶, „Administracja”¹⁷, „Religia egipska”¹⁸, „Piramidy i wierzenia w życie pozagrobowe”¹⁹, „Sztuka egipska”²⁰. Z punktu widzenia katechezy biblijnej ciekawe jest zwrócenie uwagi na Echnatona (1340–1324 przed Chr.), faraona, który starał się wprowadzić monoteizm w Egipcie. Autor stwierdza, że „wiara w Atona stała się pierwszym kultem monoteistycznym w historii religii”²¹, co nie jest zbyt ścisłym określeniem. W przypadku Echnatona możemy mówić jedynie o henoteizmie²². W podręczniku zamieszczone są kolorowe zdjęcia wraz z interesującymi komentarzami,

¹² Tamże, s. 42.

¹³ Tamże, s. 42–43.

¹⁴ Tamże, s. 43–44.

¹⁵ Tamże, s. 44–45.

¹⁶ Tamże, s. 45.

¹⁷ Tamże, s. 45–46.

¹⁸ Tamże, s. 46–47.

¹⁹ Tamże, s. 48–49.

²⁰ Tamże, s. 49–50.

²¹ Tamże, s. 48.

²² Henoteizm polega na oddawaniu czci jednemu bóstwu z określonego panteonu. Henoteista uznaje zatem istnienie innych bóstw, ale oddaje cześć tylko jednemu, uznając go za najwyższe i absolutne – zob.: E. Sakowicz, *Henoteizm*, *Encyklopedia katolicka*, red. J. Walkusz, t. 6, Lublin 1993, k. 682–283; J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 146. Gdy chodzi o religię patriarchów i Mojżesza, bardziej skłonni jesteśmy mówić o monolatrii lub monoteizmie praktycznym. Monolatria polega na tym, że cześć okazywana jednemu Bogu nie wyklucza istnienia innych bóstw. Monoteizm natomiast wyklucza istnienie jakichkolwiek innych bóstw poza jednym Bogiem. Gdy chodzi o monoteizm izraelski, to należy zaznaczyć, że w ciągu historii ulegał on ewolucji. Niektórzy egzegeci twierdzą, że z właściwym monoteizmem spotykamy się dopiero u Deutero-Izajasza, czyli w okresie niewoli babilońskiej. Określenie „monoteizm praktyczny”, używane w odniesieniu do patriarchów, wskazuje na to, że patriarchowie ani nie wykluczają, ani też nie uznają istnienia innych bóstw – zob.: J. St. Synowiec, *Pięcioksiąg. Wprowadzenie do Księg: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa*, Kraków 2000, s. 313–354; Tenże, *Patriarchowie Izraela i ich religia*, Kraków 1995; Tenże, *Mojżesz i jego religia*, Kraków 1996; J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 97–104, 146–163; Z. Małecki, *Monoteizm w Księdze Deutero-Izajasza (Iz 40–55)*, Kraków 1998, s. 205–236.

które uzupełniają przekaz podany w tekście głównym. O Egipcie jest mowa również w jednostce poświęconej starożytnemu Izraelowi²³, gdzie znajduje się fragment zatytułowany: „Mojżesz i wyjście z Egiptu”²⁴ oraz mapa, na której przedstawiono Egipt i inne państwa starożytnego Bliskiego Wschodu, zatytułowana: „Bliski Wschód w epoce patriarchów”²⁵. Mapa ta przedstawia szlak wędrówki Abrahama z ziemi Ur do Kanaan, drogę Jakuba do Egiptu i trasę ucieczki Hebrajczyków z Egiptu pod wodzą Mojżesza.

Podręcznik J. Wróbla²⁶ w odniesieniu do starożytności swoją treść zawiera w trzech częściach: Zapamiętane cywilizacje, Grecy i Rzymianie, Cesarstwo i chrześcijaństwo. O starożytnym Egipcie mowa jest w części pierwszej przy temacie zatytułowanym: „Eksperyment z cywilizacjami”. Autor koncentruje się głównie na starożytnej Mezopotamii, ale w toku wypowiedzi podaje przykłady odnoszące się do innych krajów. Wymienia cywilizację egipską obok sumeryjskiej jako najstarszą na Bliskim Wschodzie²⁷. Następnie przy omawianiu zagadnienia pisma i alfabetu wspomina o egipskich papirusach i hieroglifach. W rozważaniach na temat pamiętanych i zapomnianych cywilizacji autor stwierdza:

To Egipcjanie około 3000 r. p.n.e. stworzyli pierwsze potężne, scentralizowane i świetnie funkcjonujące – przez kilka tysięcy lat (!) – państwo. Pismo egipskie powstało równoległe z sumeryjskim, monumentalna sztuka, malarstwo, myśl religijna i naukowa są imponujące. Zarazem kultura starożytnego Egiptu, bogata i frapująca, wykazywała stosunkowo niewielką ekspansywność. Kultura egipska rozwijała się „do wewnątrz”, a wysiłek państwa skupiono na ujarzmieniu Nilu i obronie granic. Wraz z rozwojem nowożytnej archeologii narastało przekonanie, że wpływ tak rozwiniętej cywilizacji na inne współczesne mu kultury musiał być ogromny – i nieco na siłę poszukiwano egipskich korzeni każdego starożytnego wynalazku czy odkrycia. Tak jednak nie było. Starożytni, tak samo jak my, podziwiali Egipt, ale pozostawał dla nich obcy, nie naśladowali go²⁸.

²³ PdHL 310/02, s. 51–54.

²⁴ Tamże, s. 54.

²⁵ Tamże, s. 53.

²⁶ J. Wróbel, *Podręcznik. Odnaleźć przeszłość. Historia od starożytności do 1815. Klasa 1. Liceum ogólnokształcące, liceum profilowane, technikum. Kształcenie w zakresie podstawowym*, Warszawa 2002, nr dopuszczenia: 80/02 [dalej skrót: PdHL 80/02].

²⁷ Tamże, s. 18.

²⁸ Tamże, s. 27.

Podręcznik zawiera mapy historyczne, które mogą być bardzo pomocne w katechezie biblijnej: „Z Egiptu do Ziemi Obiecanej”²⁹, „Narodziny cywilizacji miejskiej”³⁰, „Wyprawa Aleksandra Macedońskiego”³¹ oraz „Podboje rzymskiej Republiki”³² i „Życie gospodarcze Imperium Rzymskiego”³³. Na końcu podręcznika znajduje się zestaw chronologiczny. Egipt występuje w dwóch punktach: „Początki cywilizacji w Mezopotamii i Egipcie” (ok. 3100 p.n.e.) oraz „Najazdy Ludów Morza w basenie Morza Śródziemnego; upadek Grecji mykeńskiej; wyjście Żydów z Egiptu” (ok. 1200/1150 p.n.e.)³⁴.

Podręcznik T. Cegielskiego, W. Lengauera i M. Tymowskiego³⁵ ma chronologiczny układ treści. Egipt pojawia się w dwóch samodzielnych punktach: „Miasta w Egipcie”³⁶ w jednostce lekcyjnej zatytułowanej: „Pierwsze cywilizacje” oraz „Egipt w okresie Starego Państwa”³⁷ w jednostce lekcyjnej zatytułowanej: „Pierwsze wielkie państwa i imperia”. W punkcie poświęconym miastom egipskim mowa jest o strukturze społecznej, a z nazwy wymienione są dwa miasta: Memfis i Teby³⁸, które można zobaczyć na mapie historycznej przedstawiającej obszar Bliskiego Wschodu³⁹. W odniesieniu do Egiptu przedstawia ona granice z okresu Nowego Państwa. Brak informacji o dziejach Egiptu. Tablica synchronistyczna⁴⁰ zamieszczona na końcu książki nie zawiera zbyt wielu informacji i nie uzupełnia tego braku. W tekście podręcznika brak wzmianek o hieroglifach, gdy mowa o znaczeniu pisma⁴¹, a przy omawianiu religii starożytnych nie wspomina się o mumiach egipskich, bardzo przecież

²⁹ Tamże, s. 31.

³⁰ Tamże, s. 20.

³¹ Tamże, s. 60.

³² Tamże, s. 74.

³³ Tamże, s. 88.

³⁴ Tamże, s. 396.

³⁵ T. Cegielski, W. Lengauer, M. Tymowski, *Ludzie – społeczeństwa – cywilizacje. Historia. Starożytność i średniowiecze. Część I. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Kształcenie w zakresie podstawowym*, Warszawa 2002, nr dopuszczenia: 3/02 [dalej skrót: PdHL 3/02].

³⁶ Tamże, s. 47.

³⁷ Tamże, s. 52–53.

³⁸ Tamże, s. 47.

³⁹ Tamże, s. 56.

⁴⁰ Tamże, s. 341–343.

⁴¹ Tamże, s. 54.

charakterystycznych dla tego kraju⁴². Podręcznik zawiera mapę zatytułowaną: „Starożytny Wschód w drugiej połowie II tysiąclecia p.n.e.”⁴³, która m.in. przedstawia Egipt. Aby ułatwić analizę mapy historycznej, autorzy przygotowali kilka zadań. Uczeń ma wyjaśnić określone nazwy geograficzne i wskazać je na mapie, następnie posługując się mapą współczesną ma określić, jakie państwa znajdują się obecnie na terenie starożytnych cywilizacji, a przy pomocy mapy fizycznej ma zastanowić się nad możliwością komunikacji między państwami Bliskiego Wschodu⁴⁴. Egipt występuje jeszcze na mapie przedstawiającej „Świat hellenistyczny w II p.n.e.”⁴⁵ oraz na mapach ukazujących świat rzymski: „Podbój basenu Morza Śródziemnego przez Rzym w latach 264–30 p.n.e.”⁴⁶, „Cesarstwo Rzymskie w końcu II w. n.e.”⁴⁷, „Sieć dróg rzymskich”⁴⁸. Na mapie zatytułowanej „Misyjne podróże świętego Pawła”, zawierającej gminy chrześcijańskie w I wieku, występuje Aleksandria⁴⁹.

Podręcznik E. Wipszyckiej, H. Manikowskiej, A. Manikowskiego i W. Mędrzeckiego⁵⁰ charakteryzuje się problemowym układem treści. W części odnoszącej się do starożytności treść ujęta jest w następujących blokach tematycznych: Wstęp, Gospodarka, Władza, Wojna, Religia, Kultura. Jedynie przy religii Egipt potraktowany jest samodzielnie w postaci tematu: „Religia Egiptu faraonów”⁵¹. W innych miejscach informacje o Egipcie przenikają podawane treści. W zagadnieniach wstępnych przy omawianiu transportu i komunikacji wymieniana jest kilkakrotnie Aleksandria⁵² oraz kamieniołomy w Mons Claudianus na Pustyni Egipskiej, z których cesarz Trajan (97–117) sprowadzał do Rzymu granitowe kolumny⁵³. W następnym dziale odnoszącym się do starożytnej gospo-

⁴² Tamże, s. 69–70.

⁴³ Tamże, s. 56.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 100.

⁴⁶ Tamże, s. 111.

⁴⁷ Tamże, s. 119.

⁴⁸ Tamże, s. 125.

⁴⁹ Tamże, s. 136.

⁵⁰ E. Wipszycka, H. Manikowska, A. Manikowski, W. Mędrzycki, *Historia dla każdego. Podręcznik. Tom 1: Do rewolucji francuskiej. Szkoły ponadgimnazjalne. Zakres podstawowy*, Warszawa 2002, nr dopuszczenia 35/02 [dalej skrót: PdHL 35/02].

⁵¹ Tamże, s. 67–69.

⁵² Tamże, s. 17.

⁵³ Tamże, s. 18.

darki Aleksandria wymieniana jest wspólnie z innymi miastami jako przykład miejscowości o dużym zaludnieniu. W tabeli wymieniającej uprawiane rośliny oraz hodowane zwierzęta wraz z komentarzem Egipt występuje razem z krajami Żyznego Półksiężycy⁵⁴. Egipt wspomniany jest przy omawianiu innych zagadnień, takich jak rzemiosło i handel⁵⁵. Podobnie jest przy omawianiu ustroju państw Wschodu w dziale dotyczącym władzy⁵⁶. W części odnoszącej się do państw hellenistycznych podana jest informacja, że władcy hellenistyczni nie zmieniali zastanych form sprawowania władzy w podbitych państwach, choć je niekiedy modyfikowali. W tym kontekście wymieniony został Egipt⁵⁷. Nawet jeżeli Egipt nie jest wymieniany, treść w tej części podręcznika podawana syntetycznie obejmuje również ten kraj. Jest tak na przykład przy temacie odnoszącym się do Cesarstwa Rzymskiego⁵⁸. Przy omawianiu sztuki wojennej wspomniana jest wojna Hetytów z Egipcjanami pod Kadesz w 1288 r. p.n.e., a obok tekstu zamieszczony jest rysunek przedstawiający Ramzesa II w czasie tej bitwy⁵⁹. W odniesieniu do wojen morskich stwierdzono, że nawet Egipt, który prowadził ożywiony handel z Palestyną, Fenicją i Syrią, nie posiadał liczącej się floty wojennej⁶⁰. Ostatni dział tematyczny obejmujący starożytność, a odnoszący się do kultury koncentruje się na kulturze Greków i Rzymian. Autorzy wyjaśniają ten punkt widzenia w następujący sposób:

Ścieżka kultury europejskiej zaczyna się w Grecji i to w Grecji I tys. p.n.e., a więc w świecie greckiej polis. To nie oznacza bynajmniej, że nie przejęliśmy niczego z dorobku cywilizacji Bliskiego Wschodu i Egiptu. Po prostu niewiele wzięliśmy od nich wprost, najczęściej czyniliśmy to za pośrednictwem Greków (z wyjątkiem religii, tu bowiem pożyczki były bardzo poważne). Dziś, gdy nowoczesna nauka pozwala nam na bezpośredni kontakt z kulturą Mezopotamii, przedgreckiej Azji Mniejszej, Egiptu (a to dzięki wykopaliskom i odczytaniu tekstów), zdajemy sobie sprawę, jak bardzo ten pośrednik zniekształcił obraz wschodniej kultury i ile z tej racji straciliśmy⁶¹.

⁵⁴ Tamże, s. 22.

⁵⁵ Tamże, s. 24–25.

⁵⁶ Tamże, s. 32–33.

⁵⁷ Tamże, s. 38.

⁵⁸ Tamże, s. 43–47.

⁵⁹ Tamże, s. 52.

⁶⁰ Tamże, s. 62.

⁶¹ Tamże, s. 86.

W podręczniku nie ma mapy starożytnego Egiptu ani też tablicy chronologicznej, przedstawiającej jego dzieje.

Podręcznik M. i J. Kurkowskich oraz M. Radożyckiej-Paoletti⁶² treści nauczania przedstawia w układzie problemowym z zachowaniem podziału na starożytność, średniowiecze i nowożytność. Odnośnie do starożytności autorzy wyszczególnili sześć działów tematycznych: Państwo, Prawo, Ustrój, Religie świata starożytnego, Kultura i sztuka. Filozofia i nauka, Dzieje antyku grecko-rzymskiego jako część historii Europy. Treści o Egipcie występują prawie we wszystkich działach. W pierwszym dziale przedstawiono dokładną mapę starożytnego Egiptu z podziałem na Dolny i Górny Egipt oraz tereny Nubii⁶³. Tylko przy omawianiu ustroju autorzy koncentrują się na Grecji i Rzymie. W ostatnim dziale, choć Egipt nie występuje samodzielnie, przedstawiany jest na mapach historycznych przedstawiających państwo asyryjskie w VII w. p.n.e.⁶⁴ oraz państwo Aleksandra Macedońskiego⁶⁵. Najwięcej treści o starożytnym Egipcie znajduje się przy omawianiu państw starożytnych⁶⁶ oraz religii świata starożytnego⁶⁷. W podręczniku nie ma niestety tablic chronologicznych, ułatwiających systematyzację treści.

Podręcznik E. Wipszyckiej⁶⁸ w odróżnieniu od innych podręczników do nauczania historii obejmuje tylko okres starożytności i nie zawiera informacji, dla jakiej klasy jest przeznaczony. Treści o Egipcie znajdują się właściwie przy jednym temacie omawiającym cywilizację starożytnego Wschodu. Przedstawiono mapę Egiptu z zaznaczonymi terenami nadającymi się pod uprawę, kopalniami złota, kopalniami miedzi oraz oazami⁶⁹. Obok mapy zestawiono w układzie chronologicznym dzieje Egiptu od paleolitu schyłkowego do najazdu Aleksandra Wielkiego⁷⁰.

⁶² M. i J. Kurkowsky, M. Radożycka-Paoletti, *Zrozumieć współczesny świat. Podręcznik historii dla liceum ogólnokształcącego, profilowanego i technikum. Część I. Zakres podstawowy*, Warszawa 2002, nr dopuszczenia: 338/02 [dalej skrót: PdHL 338/02].

⁶³ Tamże, s. 10.

⁶⁴ Tamże, s. 54.

⁶⁵ Tamże, s. 56.

⁶⁶ Tamże, s. 9–10.

⁶⁷ Tamże, s. 34–35.

⁶⁸ E. Wipszycka, *Cywilizacja starożytna. Podręcznik dla szkół średnich. Wersja podstawowa*, Warszawa 1998, nr dopuszczenia: 50/98 [dalej skrót: PdHL 50/98].

⁶⁹ Tamże, s. 19.

⁷⁰ Tamże.

Innymi wzmiankami są ilustracje przedstawiające piramidę Cheopsa (zdjęcie i schemat) wraz z ciekawym komentarzem⁷¹ oraz informacje dotyczące pisma egipskiego wraz z rysunkami⁷². Egipt występuje jeszcze przy temacie o rewolucji neolitycznej⁷³, wojnach perskich⁷⁴ oraz uwzględniony jest na mapach przy omawianiu wyprawy Aleksandra Wielkiego⁷⁵, państw hellenistycznych⁷⁶, Cesarstwa Rzymskiego⁷⁷ oraz podboju arabskiego w VI–VII w.⁷⁸

Podręcznik B. Burdy, B. Halczaka, R. M. Józefiaka, M. Szymczaka w wersji podstawowej⁷⁹ cechuje się chronologicznym układem treści. Egiptowi poświęcono jeden rozdział zatytułowany: „Starożytny Egipt – jego wkład w tworzenie nowych kultur”. Zwrócono w nim uwagę na warunki naturalne⁸⁰, strukturę społeczną państwa egipskiego⁸¹ oraz na osiągnięcia cywilizacji egipskiej⁸². W podręczniku zamieszczono mapę przedstawiającą warunki naturalne oraz ważniejsze miasta⁸³. Tekst główny wzbogacają ilustracje wraz z komentarzami oraz definicje trudniejszych terminów i pojęć, a także krótkie skróty treści podane w równoważnikach, zamieszczone na marginesach. W tabeli przedstawiono chronologię dziejów Egiptu podając w przybliżeniu czas, nazwę okresu i numery panujących dynastii⁸⁴. Na końcu podręcznika zamieszczono natomiast zestawienie chronologiczne Bliskiego Wschodu, Dalekiego Wschodu, Grecji i Rzymu⁸⁵, które porządkuje wiele wiadomości zawartych w różnych rozdziałach.

⁷¹ Tamże, s. 17.

⁷² Tamże, s. 21–22.

⁷³ Tamże, s. 9.

⁷⁴ Tamże, s. 33.

⁷⁵ Tamże, s. 59.

⁷⁶ Tamże, s. 61.

⁷⁷ Tamże, s. 67, 79, 97.

⁷⁸ Tamże, s. 118.

⁷⁹ B. Burda, B. Halczak, R.M. Józefiak, M. Szymczak, *Od dziejów najdawniejszych do schyłku starożytności. Historia 1. Część I. Zakres podstawowy. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Rumia 2002, nr dopuszczenia: 183/02 [dalej skrót: PdHL 183/02].

⁸⁰ Tamże, s. 38–40.

⁸¹ Tamże, s. 40–42.

⁸² Tamże, s. 42–44.

⁸³ Tamże, s. 38.

⁸⁴ Tamże, s. 40.

⁸⁵ Tamże, s. 144–147.

Podręcznik D. Granoszewskiej-Babiańskiej, D. Ostapowicza i S. Suchodolskiego⁸⁶ jest podręcznikiem o charakterze wyraźnie problemowym. Pozycja zajmuje się jedynie problematyką państwa i prawa. Treść ujęta jest w cztery działy tematyczne: „Władza i prawo w państwie”, „Ewolucja form ustroju – monarchie”, „Ewolucja form ustroju – republiki”, „Ewolucja form ustroju – dyktatury”. W dziale zatytułowanym: „Ewolucja form ustroju – monarchie” natrafiamy na rozdział pod tytułem: „Monarchia despotyczna”, a w nim na fragment odnoszący się wprost do Egiptu: „Egipt faraonów – styl sprawowania władzy w państwie”⁸⁷. Autorzy uznają starożytny Egipt za najbardziej reprezentatywny przykład monarchii despotycznej⁸⁸. W tekście głównym podano wiele ciekawych informacji odnoszących się do faraona i do sposobu sprawowania władzy w Egipcie. Tekst wzbogacono kolorowymi ilustracjami przedstawiającymi reliefy, rzeźby, piramidy i sfinksa⁸⁹. W podręczniku nie zamieszczono jednak ani mapy starożytnego Egiptu, ani też tablicy chronologicznej jego dziejów.

Podsumowanie

Z punktu widzenia katechezy biblijnej najbardziej przydatne są takie podręczniki do historii, które zawierają mapy starożytnego Egiptu oraz tabele chronologiczne ukazujące historię Egiptu na tle starożytnej historii powszechnej, a zwłaszcza historii państw Bliskiego Wschodu. Wiele podręczników szkolnych spełnia te wymogi.

W grupie podręczników do historii kształcących w zakresie podstawowym w miarę dokładną mapę starożytnego Egiptu⁹⁰, jak również tabele synchronistyczne⁹¹ zawiera kilka podręczników. Podręczniki o ukła-

⁸⁶ D. Granoszewska-Babiańska, D. Ostapowicz, S. Suchodolski, *Historia. Dzieje państwa i prawa. Część pierwsza. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum, Kształcenie ogólne w zakresie podstawowym*, Warszawa 2002, nr dopuszczenia: 213/02 [dalej skrót: PdHL 213/02].

⁸⁷ Tamże, s. 61–64.

⁸⁸ Tamże, s. 61.

⁸⁹ Tamże, s. 61–63.

⁹⁰ PdHL 310/02, s. 42; PdHL 338/02, s. 10; PdHL 50/98, s. 19; PdHL 183/02, s. 38.

⁹¹ PdHL 3/02, s. 341–343; PdHL 138/02, s. 144–147; PdHL 35/02, s. 8.

dzie problemowym treści⁹² nie zajmują się dziejami poszczególnych państw, stąd też brakuje w nich zestawienia chronologicznego kolejnych okresów starożytnego Egiptu. Wynika to niejako z założeń metodologicznych. Trudniej wytłumaczyć brak takich informacji w podręcznikach o układzie chronologicznym, poświęcających poszczególnym państwom starożytnym oddzielne jednostki tematyczne. Chronologię dziejów Egiptu zawierają trzy podręczniki o układzie chronologicznym treści⁹³. Pobyt Hebrajczyków w Egipcie jest wzmiankowany w jednostkach tematycznych odnoszących się do starożytnego Izraela⁹⁴ lub poruszających zagadnienia religii krajów starożytnego Bliskiego Wschodu, w tym judaizmu⁹⁵. Ponadto trzy podręczniki w grupie podręczników do historii kształcących w zakresie podstawowym zawierają mapy przedstawiające trasę wędrówki Hebrajczyków z Egiptu do Kanaanu pod wodzą Mojżesza⁹⁶.

⁹² PdHL35/02; PdHL 338/02; PdHL 213/02.

⁹³ PdHL 310/02, s. 41; PdHL 50/98, s. 19; PdHL 183/02, s. 40.

⁹⁴ PdHL 310/02, 53-54; PdHL 183/02, s. 52.

⁹⁵ PdHL 50/98, s. 88; PdHL 338/02, s. 41; PdHL 70/02, s. 33-35.

⁹⁶ PdHL 310/02, s. 53; PdHL 70/02, s. 31; PdHL 338/02, s. 41.

Ancient Egypt in school history books for secondary schools from the biblical catechesis point of view (part 1)

Summary

The present paper deals with a problem of interdisciplinary correlation in secondary schools. It focuses on the common elements in religion and history lessons concerning ancient Egypt. The history books permitted for school use have been discussed with regard to their usefulness in biblical catechesis.

Biblical history is sometimes difficult to place in the course of general history. This particularly applies to the times of patriarchs. Determining times of their lives we speak of probability rather than of certainty. Nevertheless for correct understanding of the biblical texts one should try to read them in the proper historical and cultural context. It is one of basic principles of biblical hermeneutics with regard to the proper understanding of word sense of the Bible text. According to the basic principle of general education the history program assigns respectively much time for the ancient ages. School books contain large material concerning Ancient East civilizations, including also biblical countries: Palestine, Mesopotamia, Babylonia, Persia, Assyria, Egypt, as well as ancient Greece and Rome. They contain illustrations and historical maps, and very often also chronological tables.

From the biblical catechesis point of view there are following interesting periods in the Egyptian history: 19th – 18th centuries B.C. – times of Abraham and his journey to Egypt, 18th century B.C. – the Hyksoses' reign and the probable time of Hebrews' settling in Egypt, 13th century B.C. – the Hebrews' exodus led by Moses. Though in biblical catechesis ancient Egypt is most frequently associated with the times of Moses and the events described in the Book of Exodus, the relations between Hebrews and Egyptians do not expired afterwards. From the times of David till the downfall of Jerusalem in 587 BC Egyptians kept sending war expeditions to Syria and Palestina. Both regions kept in touch also in the following centuries either by the influence of Hellenic culture, or due to war waged by Ptolemies and Seleucid, or eventually on account of the connections with the Roman Empire.

Therefore the following periods from Egyptian history are connected with the biblical history: the Middle Kingdom (2160–1785 B.C.), the Second Intermediate Period (1785–1580), the New Kingdom (1580–1085), the Late Period (1085–333), the times of Ptolemies reign (333–30), and the times of Roman Emperors (30 BC – 313 AD).

School history books which contain maps of ancient Egypt and chronological tables presenting the Egyptian history in the context of the general history, which use the generally agreed names of historical epochs and do not

keep within limits of Old Egypt State only, are very helpful in biblical catechesis even if they do not touch themes relating directly to the Bible.

The well-conducted history lesson which prepares a pupil to exploring source texts, introduces him simultaneously in reading the Bible, with its particular books arising in specified historical conditions and reflecting the climate of those times. Similarly, the well-conducted religion lesson strengthens and develops pupil's skills gained during history lessons by completing the knowledge of history of the biblical countries and developing the ability of interpreting ancient texts. Correlation between history and religion enriches both subjects. This is valid also for the lessons concerning the ancient Egypt.